

MANUEL I FRANCESC FONTANALS, ESCENÒGRAFS DE TEATRE I CINEMA I DECORADORS DE RENOM

MANUEL FONTANALS I MATHEU (Mataró, 1893 - Mèxic D. F., 1972)

La família i el domicili. Al carrer de Barcelona

Els germans Manuel i Francesc Fontanals eren fills de l'ebenista del carrer de Barcelona Tomàs Fontanals i Sivilla i de la seva esposa Rosa Matheu Argelich.

Al certificat de naixement del més gran, Manuel, consta que li van ser imposats al bateig els noms de «Manuel, Enrique y Federico» i la mare consta com a natural de Sant Gervasi de Cassoles. L'any 1893 aquest municipi encara era independent de Barcelona i a partir de 1897, junt amb Gràcia i altres pobles, va ser annexionat a la capital.

La mare, l'hem trobada inscrita «Matheu» en gairebé totes les inscripcions del registre parroquial de Santa Maria de Mataró, que hem de considerar font primària.¹ En altres ocasions, com és el cas d'una partida de naixement del Registre Civil de Mataró (document secundari), «Mateu». A la partida de naixement del seu fill Francesc, el 1900, consta com a natural de Gràcia, d'on eren també els seus pares –avis materns dels germans Fontanals– Manuel Matheu i Rosa Argelich.

Francesc va ser inscrit en el registre parroquial de Santa Maria de Mataró, com a nascut el 20 de gener de 1900 en una casa del carrer de Barcelona i batejat el 4 de febrer, amb els noms de «Francisco de Paula, Tomás y Pedro».²

Tot i que al llibre *Manuel Fontanals. Teatro, cine y exilio* de Rosa Peralta³ l'autora fa constar que el domicili de la família Fontanals era el número 43 del carrer de Barcelona de Mataró, la investigació realitzada ens porta a demostrar que la residència familiar i el taller d'ebenisteria de la família Fontanals eren al número 49 del mateix carrer.

Al Padró municipal de 1897 (consultat a l'Arxiu Municipal de Mataró) figura empadronada la família Fontanals al número 49 del carrer de Barcelona. Els membres que hi consten són l'avi patern Francisco Fontanals Boter, Dolors

Argelich Sans (una familiar de la mare?), el matrimoni Tomàs Fontanals Sivilla i Rosa Matheu Argelich i els fills d'aquests dos, Trinidad i Manuel, de 5 i 3 anys respectivament.⁴ Segons l'arxiver municipal, Josep M. Clariana, no consta als arxius de l'Ajuntament que el carrer de Barcelona hagi canviat de numeració al llarg del temps.

Els orígens familiars. Uns artesans amb art

El pare, Tomàs Fontanals, era un acreditat ebenista de Mataró, que havia seguit la tradició familiar, i a la vegada decorador.⁵ Era conegut popularment com a *Tomaset*,⁶ en el Mataró del tombant de segle que tenia uns 20.000 habitants.

Un germà del pare, de nom Josep, era tapisser. La seva germana Àngela era casada amb Pere Amigó. La germana de Manuel i Francesc, Trinitat, va ser modista i segons el seu germà hagués pogut ser una bona dissenyadora de figurins.

Tomàs Fontanals es va establir a la ciutat de Barcelona, on ja era un membre actiu del Cercle Artístic. Fou nomenat secretari de l'entitat el 1898, tot i que potser encara no residia a la capital, i va ocupar el càrrec només un any. Però va continuar com a soci junt amb els seus fills. Durant aquests anys Manuel i Francesc segueixen estudis artístics a l'acreditada acadèmia de Francesc Galí i a l'escola de belles d'arts de Llotja.

El 1912 s'instal·là amb la seva família a París, contractat per un fabricant de mobles d'artesanía. A la «ciutat llum» va arribar a comprar una casa al *Bourg Saint-Antoine*.⁷ La Guerra Europea tanmateix va perjudicar el negoci i va haver de retornar a la capital catalana al cap de dos anys. A París, els joves Manuel i Francesc van entrar en contacte amb professionals de l'art i la decoració, dels quals van aprendre amb profit i van assistir a l'*École des Beaux Arts*. Manuel no va voler tornar de París fins uns mesos més tard que la seva família, a finals de 1914, –tot i l'oposició dels pares– perquè volia acabar els seus estudis.⁸

Decorador i viatger. Entra al món del teatre

Manuel, orientat de ben jove a la decoració, als 18 anys ja havia guanyat un concurs, junt amb Ignasi Mallol, per embellir la sala destinada a l'exposició de retrats de la VI Exposició Internacional d'Art (1911), celebrada al Palau de Belles Arts de Barcelona, en un ambient i una estètica totalment noucentistes.

Un cop retornat a Barcelona, i gràcies als seus contactes amb artistes, intel·lectuals i gent de teatre, inicia una molt activa i brillant carrera professional. Segons R. Peralta és ara quan entra a treballar a l'estudi de Puig i Cadafalch, que compagina amb el de la botiga del seu pare.⁹ Amb Puig, la mateixa autora pensa que devia aprendre tècniques de jardineria i disseny que li van servir en el futur, sobretot a l'etapa mexicana.

De tota manera, Manuel va seguir mantenint contactes freqüents amb París, acabada la guerra, i va estar pensionat a Alemanya i Àustria pel Cercle Artístic de Barcelona amb 4.000 pessetes de l'època, en el període d'entreguerres.

A partir de 1917 va treballar per a la companyia de Martínez Sierra, que tenia la seu al Teatro Eslava de Madrid, de manera continuada fins al 1931. Gregorio Martínez Sierra (1881-1947), empresari, director, autor, dramaturg i editor, gran renovador del teatre espanyol, durant les seves gires feia estada a Barcelona. Era amic de Santiago Rusiñol, de qui havia traduït obres al castellà.

Potser a través de Rusiñol, que va ser president del Cercle Artístic, Martínez Sierra va conèixer Fontanals i li va encarregar decorats de moltes posades en escena, que van tenir un important èxit de públic. Segons Peralta, M. Sierra va ser «el descobridor de Fontanals para el teatro».

No sempre va treballar sol, sinó que als inicis especialment ho va fer en col·laboració amb altres escenògrafs. En algunes obres, amb l'italià Mignoni i en d'altres, amb l'alemany Sigfrid Bürmann o el pintor uruguaià Rafael Barradas. Llavors és quan van començar a ser reconeguts per la crítica, tant els directors d'escena com els escenògrafs.

La primera obra per a M. Sierra va ser *La princesa que se chupaba el dedo*, de Manuel Abril. La varen seguir *El maleficio de la mariposa*, de García Lorca, *La vida sigue*, de F. Sassone, *Médico a palos*, adaptació de l'obra de Molière, i moltes altres de Goldoni, Marquina i altres autors.

A partir de 1923 M. Sierra es queda amb Bürmann com a únic escenògraf fix i Fontanals comença a col·laborar amb altres companyies, tot i seguir fent-ho de manera lliure amb aquell empresari. Fontanals, des de llavors, treballa per a les millors i més innovadores, com les d'Amadeu Vives, Josefina Díaz o el Teatre Català de Jaume Borràs.

El 30 d'abril de 1930 M. Sierra, en tancar la col·laboració amb Fontanals, va pronunciar aquestes paraules en arribar de gira a Montevideo (reproduïdes per R. Peralta):

«Me acompaña desde 1917 y es uno de los más brillantes col·laboradores en nuestros éxitos. Tiene un punto de vista personalísimo. Ayuda a la emoción de la obra. No pinta en pintor, lo hace en su carácter de creador.

Dirigió en Italia un teatro de arte. El teatro "Convegno" de Milán y ha ido de triunfo en triunfo por toda Europa. No es propiamente nuestro escenógrafo. Fontanals es un artista que hace escenografía. Trata de ir eliminado elementos para ir a la sobriedad, mediante una selección de los elementos constitutivos de la escena».

Manuel Fontanals va començar amb una estètica modernista i va anar evolucionant cap a formes i tractaments més senzills, estilitzats, de colors vius,

d'acord amb els canvis dels temps, però sempre en relació amb l'obra, l'ambient que reflectia i el lloc i el temps en què es desenvolupava l'acció. Segons Juan Delmar, pseudònim de Lluís Guardiola,

«Los decorados de Fontanals dejaban estupefacto al público acostumbrado a los ñoños decorados tradicionales (...). Se recuerdan todavía las maravillosas escenografías de *El pavo real*, *Don Juan de España*, *El admirable Crighton*,...».¹⁰

A Milà i París. Reconegut a Hispanoamèrica

El 1924 i 1925 s'instal·la a Itàlia, on fa decorats per al *Teatro del Convegno* de Milà com a director artístic, i entra en relació amb Luigi Pirandello. Més tard, és a París, on participa a l'Exposició Internacional de 1925 i treballa a l'Odéon. L'any següent decorats seus són traslladats en una gira americana de Martínez Sierra, per l'Argentina, l'Uruguai, Xile, el Perú i Nova York, en la qual serà la primera incursió de la seva obra en aquell continent.

El 1927 torna a Espanya i fa els decorats de *La noche iluminada*, de Benavente, interpretada per Margarida Xirgu. Des de llavors treballarà per a moltes companyies de teatre, ball i revista, com les d'Antonia Mercé *La Argentina*, Josefina Díaz-Manuel Collado i Irene López Heredia.

El 1929 participa a l'Exposició Internacional de Barcelona, en el marc de la qual van tenir lloc un Congrés i una Exposició Internacionals de Teatre. En aquell gran esdeveniment que va ser l'Exposició del 29, hi van tenir un paper rellevant els seus coneguts Puig i Cadafalch i Francesc Galí.

Des de 1933 fins a l'inici de la Guerra Civil col·labora amb Federico García Lorca. *Bodas de sangre* serà la primera estrena de Lorca, amb decorats de Fontanals i figurins de Santiago Ontañón. Amb el poeta andalús i Lola Membrives farà una gira per l'Argentina i l'Uruguai. Allí eren esperats i en arribar es van publicar a la premsa aquestes paraules:

«Ha venido [G. Lorca] con su íntimo amigo Manuel Fontanals, uno de los más grandes escenógrafos de esta hora. Un muchacho rubio que habla en voz baja y que parece escapado de un col·legio inglés, enormemente simpático también».¹¹

Al final de la gira, al diari *La Nación* es va poder llegir:

«García Lorca y Fontanals llevan el propósito de formar en España una compañía para cultivar un teatro de jerarquía artística, no limitándose a un solo género sino abarcando varios [...], basados en el rico y diverso "folklore" español, y llevados a escena con el criterio moderno y artístico tan bien demostrado por ambos en su labor teatral».¹²

República i Guerra Civil

En els anys republicans, en què el teatre i la cultura gaudien del suport oficial, va fer decorats per al grup La Barraca, que dirigien Lorca i Eduardo Ugarte, amb obres com *La dama boba*, *Yerma*, *La zapatera prodigiosa*, etc. Igualment, per al grup de teatre experimental Anfistora. Va entrar en contacte també amb Nueva Escena, que impulsaven Rafael Alberti i María Teresa León, i va seguir treballant per als elencs consagrats, com els de la gran actriu María Guerrero.

Viu tràgicament l'inici de la Guerra Civil espanyola amb la mort de dos amics seus, García Lorca i Santiago Vinardell, a mans cadascun d'un dels dos bàndols contraris. Segons el periodista vilassarenc Lluís Guardiola, Manuel va ser detingut el setembre de 1936 junt amb S. Vinardell a l'Associació de la Premsa de Madrid per uns milicians. El monàrquic Vinardell va ser assassinat, però ell va ser salvat per amics influents. Des de Barcelona, on potser havia visitat els seus pares que vivien llavors a Molins de Rei, va anar a Mèxic amb la companyia de Josefina Díaz.¹³

A Mèxic. Triomfa al cinema i a la societat

De la seva estada a Mèxic (el D.F. llavors comptava amb prop de 1.500.000 habitants) Manuel Cusachs al seu llibre narra moltes facècies de la seva arribada, la relació amb Tísner –amb qui havia coincidit a *El Be Negre*, i a qui Cusachs va poder entrevistar–, la seva feina, els seus èxits i la seva vida sentimental.¹⁴

A Tísner no el va tractar mai gaire bé, ja que Fontanals tendia a atribuir-se la feina dels seus col·laboradors. Tísner sorprenentment (o no) no va ser admès pel Sindicat de Treballadors de la Producció Cinematogràfica –on Fontanals tenia influència– com a escenògraf quan es produí una vacant (hi havia un contingent tancat de catorze membres). Fontanals li confessà que com a ajudant era molt bo, «però en canvi com a escenògraf ets una competència temible».¹⁵

En aquell país americà seguirà exercint d'escenògraf per a companyies espanyoles de teatre, que s'hi havien quedat, i ho farà amb Max Aub i Cipriano Rivas Cherif (cunyat de Manuel Azaña), entre altres. Es convertí, segons l'estudiós Xavier Rius Xirgu, nebot de Margarida Xirgu, en l'escenògraf espanyol de major prestigi.¹⁶ Però tot seguit es posarà a treballar per a l'abundant producció cinematogràfica, que necessitava decoradors i tècnics. S'hi requerien bons recursos artístics i tècnics, ja que aquelles pel·lícules es rodaven amb prou feines en un mes i amb poc pressupost.

A Mèxic treballa en pel·lícules dirigides per Emilio Fernández, Roberto Gavaldón, Carlos Orellana o Arturo Ripstein, entre altres, interpretades per actors com María Félix, Dolores del Río, Pedro Armendáriz, Mario Moreno *Cantinflas*. En algunes, la música era del mataroní Antonio Díaz-Conde, resident al país asteca des de 1941. Amb qui no va treballar mai per cert va ser amb l'aragonès Luis Buñuel.

A més, decorà o remodelà importants establiments i mansions de luxe d'acord amb els seus coneixements i experiència. Algunes de les seves obres són el Teatro Magerit, el Cine Ópera, sales d'espectacles, el restaurant Ambassadeurs (del català exiliat Dalmau Costa), el bar del Ciro's (es va dir que tenia la més gran barra del món), residències privades com la seva casa de Coyoacán, botigues i altres feines menors. Ja al 1945 un terç del seus ingressos no provenien del cinema.¹⁷ De fet, sempre havia compaginat la seva activitat teatral amb la de decorador. Ja al 1930 havia dissenyat l'espectacular casa de M. Sierra i Catalina Bárcena, a la Ciudad Universitaria de Madrid, saquejada durant la Guerra Civil.

Al llarg de tota la seva carrera realitzà més de cent escenografies teatrals i prop de dues-centes cinquanta per a films. Durant anys la censura franquista va silenciar el seu nom en les importants i premiades pel·lícules en què va intervenir.¹⁸ Així es passava factura a un exiliat amb tants amics republicans.

Manuel havia tingut una filla el 1923, amb la ballarina Helena Cortesina, amb qui va viure un temps. A Mèxic va viure uns anys amb l'actriu Andrea Palma (de nom Guadalupe Bracho). Allí es casà el 1940 amb la filla d'un comte francès, Diana de Subervielle Mier (disset anys més jove), amb qui va tenir quatre fills, Beatriz, Manuel José *Pepe*, Luis i Leticia, aquests dos darrers bessons.

FRANCESC FONTANALS I MATHEU (Mataró, 1900 - Barcelona, 1968)

Francesc Fontanals, nascut, com hem dit, a Mataró el 1900, va ser un reconegut il·lustrador, dibuixant, decorador cinematogràfic i escenògraf teatral. Com el seu germà, va estudiar a Llotja i a l'acadèmia de Francesc Galí.

En una tònica habitual a l'època, va utilitzar distints pseudònims en la seva carrera. Els més coneguts són *Soka*, *Oka* i *Jip* en els seus treballs a *El Be Negre* i *Destino*. Uns dels seus primers treballs van ser uns dibuixos humorístics en el setmanari infantil il·lustrat en català *Violet*, amb el pseudònim *Soka*. Amb la mateixa firma il·lustrà el llibre *Genios y figuras* del periodista mataroní establert a Madrid Santiago Vinardell.¹⁹ I amb la rúbrica *Àcit*, uns dibuixos humorístics i satírics a la revista *Mainada* i també a *Cuca Fera*.

La revista *El Be Negre*

Entre 1931 i 1936 assoleix una gran notorietat a *El Be Negre*, setmanari satíric inspirat en el francès *Le Canard Enchaîné*. *El Be Negre* era molt popular, corrosiu i crític en extrem amb els polítics de l'època.²⁰ Francesc hi publicà acudits amb la firma *Oka* en tots els seus números.

La revista va ser dirigida pel periodista Josep Maria Planas (Manresa, 1908 - Barcelona, 1936), comptava amb destacats col·laboradors com Josep M. de Sagarra i els dibuixants Valentí Castany i *Tísner* (pseudònim d'Avel·lí Artís-

Gener), la majoria d'ells d'orientació republicana i catalanista. La redacció es reunia a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès del carrer de la Canuda i Francesc Fontanals, a més de director artístic, va ser l'administrador de la revista durant una etapa.

Precisament, ell fou qui va amagar a casa seva J. M. Planas, amenaçat pels pistolers de la FAI a causa dels valents articles de denúncia que havia publicat en contra de l'actuació d'aquests a partir de juliol de 1936, abans de ser descobert i mort a l'Arrabassada. El nom de Francesc Fontanals també figurava en una llista negra dels dits «incontrolats».²¹

El 1931 amb Emili Ferrer Espelt, amb qui formarà tàndem molts anys, realitzà decorats per al conegut titellaire Ezequiel Vigués *Didó*. El 1935, amb Ferrer Espelt obté la Medalla d'Or a l'Exposició Internacional d'Arts Decoratives de París.

Escenògraf als anys trenta

En 1934 s'havia iniciat com a escenògraf cinematogràfic en films dirigits per Fernando Delgado, activitat que durà a terme fins a 1952 amb altres directors, com G. Delgrás, R. Cuadreny, J. Mihura i Josep Maria Forn. En total treballarà en nou pel·lícules, entre les quals *Currito de la Cruz* (1935), *Una chica de opereta* (1943) o *Un rincón de España* (1949).

La gran activitat cultural dels anys republicans va dur Francesc Fontanals al teatre. La de *L'Hostal de la Glòria* de Sagarra serà la seva primera escenografia, a la qual seguiran altres de l'afamat escriptor barcelonès, que el va reclamar sempre, abans i després de la Guerra: *Desitjada* (1932), *L'alegria de Cervera* (1932), *El cafè de la Marina* (1934), *El prestigi dels morts* (1946), *Els comedians* (1950) o *Les vinyes del Priorat* (1950), entre altres.

Compartirà amb Batlle-Amigó i Morales l'autoria dels decorats del Teatre Romea per a l'acreditada companyia de Maria Vila i Pius Daví, de grat record encara en molts aficionats.

Amb els escriptors Àngel Estivill i Pere Calders, l'escenògraf Lluís Moles i el dibuixant A. Artís-Gener (el seu company Tísner d'*El Be Negre*) van ser uns dels firmants del manifest «Als intel·lectuals catalans», publicat a la revista *Meridiana*²² en plena batalla de Terol, i firmat en aquesta ciutat, en què es dirigien a la intel·lectualitat catalana per reclamar un major compromís en la lluita contra el feixisme.²³

També il·lustrador i decorador

Després de la Guerra Civil, el 1942 exposa en una galeria de la capital uns paisatges d'ambient barceloní, amb molt bona acollida, on utilitza una tècnica molt personal que va anomenar «estilogràfica».

Va publicar, entre altres revistes, a *Vida Deportiva*. I al setmanari *Destino*, amb la rúbrica *Jip*, es féu habitual durant anys amb unes tires còmiques amb escenes de vida burgesa, que incloïen molts personatges, en la seva línia refinada i acompanyades de text.

Va continuar en el món de l'escenografia teatral, associat amb Ferrer Espelt. Col·laboraran des de 1944 fins a mitjans de la dècada dels 50 amb la companyia *Los Vieneses* d'Artur Kaps i Franz Johan, instal·lada a Barcelona, que va assolir grans èxits amb els seus novedosos musicals. Les primers obres amb Kaps i Johan varen ser *Viena es así*, *Carrousel de Viena*, *Luces de Viena*, *Melodías del Danubio* i *Sueños de Viena*.

Igualment van treballar ambdós en produccions per a Carmen Amaya, Celia Gámez, Gasa i Duisberg. I a Itàlia per a les revistes dirigides per Walter Chiari, Nini Taranto i Wanda Osiris, segons ha escrit Àngel Carmona Ristol.²⁴ Van obtenir la *Maschera d'Argento* per llurs escenografies la temporada 1948-49.

Tenia taller al carrer Llull de Barcelona amb Pou-Vila i Batlle i, més tard amb Ferrer Espelt, al barri de Sant Gervasi. «Elaboraven els seus esbossos de línies estilitzades, deformades, violentes, però sempre summament refinades i de colors delicats, lluminosos i perfectament entonats», segons l'estudiós Isidre Bravo.²⁵ Ferrer dibuixava els esbossos que Fontanals planificava escènica i després s'executaven.

Com el seu germà, també va realitzar projectes de mobles i d'interiorisme. Va viatjar pels Estats Units (Nova York) i Mèxic, on va visitar en diverses ocasions Manuel i va ser padrí dels seus bessons.

Pel que fa al seu caràcter i manera de ser, sembla que era una persona agradable i ocurrent. Els seus amics reien molt amb ell, tal com ha narrat l'escriptor Rossend Llates. Es va casar amb Càndida als 24 anys.

El 23 de febrer de 1960 els seus amics li van dedicar un àpat d'homenatge. Josep M. de Sagarra, amic ja des del temps d'*El Be Negre*, li dedicà uns versos, dels quals extrec aquestes ratlles:

«(...) Sí, Paco Fontanals, vostè i jo som dos senyors
enemics de facsímils i de còpies
i d'inòpies i de cornucòpies;
som dos senyors que posseïm
—a propòsit del gros i del prim—
gràcies a Déu, idees pròpies;
i no hem cregut mai
que les pors guardin la vinya;
i pel que fa a la tinya i al tinyós,
hem donat sempre la raó a la tinya
i la culpa al tinyós. (...)».²⁶

RESSÒ, PUBLICACIONS I HOMENATGES

Manuel i Francesc tenen entrada a la *Gran Enciclopèdia Catalana* i en altres obres de referència generals i especialitzades, com l'enciclopèdia Espasa-Calpe, el Diccionari Ràfols (1980) i el *Diccionario de pintores y escultores españoles del siglo XX* (1994) dirigit per M. Antolín Paz. La més recent és el *Diccionario Biográfico Español* de la Real Academia de la Historia.

El molt interessant llibre de Rosa Peralta sobre Manuel Fontanals va ser presentat a Barcelona, Madrid i Mataró. A Madrid va tenir lloc el dia 4 de juny de 2007, a la Real Escuela Superior de Arte Dramático (RESAD) i van intervenir a l'acte Ignacio Amestoy, director de l'Escola, Juan Serraller, en nom de l'editorial, José Fontanals, fill del biografiat, i altres personalitats, a més de l'autora.

A Mataró, el 8 de juny del mateix any a la sala de Can Palauet, organitzat per l'Ajuntament de Mataró i l'Associació Sant Lluc per l'Art. Van prendre la paraula a l'acte el president d'aquesta entitat, Antoni Luis i Planas, l'alcalde Joan Antoni Baron, José Ramón López, professor de literatura de la UAB i membre del Grup d'Estudis de l'Exili Literari, l'autora i qui signa. A Barcelona, el 10 d'octubre al Teatre estudi de l'Institut del Teatre (plaça Margarida Xirgu) a càrrec de Manuel Aznar, catedràtic de Literatura de la UAB i director del GEXEL, Maryse Badiou, documentalista del TNC i l'escriptora Antonina Rodrigo.

El 23 de juliol de 2010, l'Ajuntament Ple de Mataró va acordar donar el nom de «Manuel i Francesc Fontanals» a un vial del Parc de Rocafonda, a proposta de la Comissió Municipal del Nomenclàtor i a petició de l'Associació Sant Lluc per l'Art.

Aquest va ser un reconeixement de la ciutat on van néixer, potser tardà, però ben merescut per la vàlua dels dos personatges. El trasllat de la seva família fora de Mataró, l'exili de Manuel i el fet que aquest va estripar molts papers, esbossos, cartes, etc. després de morir la seva dona, en patir una greu depressió –Xavier Rius diu que «el misteri Fontanals va ser la seva última, minuciosa i estilitzada escenografia»²⁷–, tot plegat ha ocasionat que el nom dels germans Fontanals hagués caigut força en l'oblit, més encara a la ciutat de Mataró.

Aquest text vol ser una contribució a la lluita contra l'oblit.

Josep Puig i Pla

NOTES

- 1.- El cognom «Matheu», amb aquesta grafia, és documentat en poblacions com Barcelona i Mataró.
- 2.- En algunes referències consta nascut a Barcelona. A més d'alguna enciclopèdia, a LLUÍS SOLÀ I DACHS, *El Be Negre i els seus homes*, volum 2, EDHASA (Barcelona 1977), p. 10 i del mateix autor *La caricatura política i social a Catalunya 1865-2005*, Duxelm (Barcelona 2005).
- 3.- R. PERALTA GILABERT, *Manuel Fontanals, escenógrafo. Teatro, cine y exilio* (Madrid, Ed. Fundamentos, Col. Arte / 161, Monografías RESAD (Real Escuela Superior de Arte Dramático, 2007), 21.
- 4.- Al Padró del mateix any a la casa número 43 consta una altra família, que no sembla tenir res a veure amb els Fontanals. En el Padró de l'any 1900 a la casa del número 49 consten els mateixos residents que el 1897, més el nen «Francisco» d'un any d'edat. Consta com a propietari de la casa del núm. 49 l'any 1900 el senyor Esteve Martí, domiciliat al carrer de Sant Cristòfol, 21.
- 5.- On tenia el taller o a la casa del costat fins a finals del segle xx va ser taller de la casa Mateu Ros de mobles i decoració.
- 6.- JUAN DELMAR [pseudònim de Lluís Guardiola i Prim], «Un artista mataronés desconocido en su ciudad: Manolo Fontanals», al trisetmanari *Mataró* (Mataró, 12 de setembre de 1972), 14.
- 7.- M. CUSACHS I CORREDOR, *El cinema a Mataró, 1939-1997. De la postguerra al centenari*. Patronat Municipal de Cultura. Col. Caps de Bou / 24 (Mataró 1997), 194.
- 8.- R. PERALTA, *Manuel Fontanals...*, 22.
- 9.- Ídem nota anterior, p. 23. Moltes referències sobre Manuel procedeixen d'aquest llibre, que narra molt bé la trajectòria professional i artística i les seves relacions.
- 10.- J. DELMAR, «Un artista mataronés desconocido...».
- 11.- «Crónica de un día de barco con Federico García Lorca», *Noticias gráficas* (Buenos Aires, 14 i 15 d'octubre de 1933). Reproduït per R. Peralta.
- 12.- «Embarcan mañana para su patria», *La Nación* (Buenos Aires, 26 de març de 1934).
- 13.- J. DELMAR, «Un artista mataronés desconocido...».
- 14.- M. CUSACHS, *El cinema...*, 196-198.
- 15.- JOAQUIM ROMAGUERA I RAMIÓ, *Tísner, l'escenògraf*, Pòrtic, Vides i Memòries / 15 (Barcelona 1995), 67-68.
- 16.- XAVIER RIUS XIRGU, web <http://margaritaxirgu.es>. Conté molta informació, a més de M. Xirgu sobre altres artistes teatrals de l'època.
- 17.- R. PERALTA, *Manuel Fontanals...*, 295.
- 18.- X. RIUS, web [margaritaxirgu](http://margaritaxirgu.es), 11.
- 19.- SANTIAGO VINARDELL, *Genios y figuras*, Ed. Lux (Barcelona 1928?). Exemplar consultable a la Col·lecció Mataró de la Biblioteca de Caixa Laietana.

- 20.- AVEL·LÍ ARTÍS-GENER, *Tísner revela les interioritats de El Be Negre*, L'Aixernador Edicions, Col. Aloc (Argentona 1990), 14 i següents.
- 21.- JORDI FINESTRES, *Josep M. Planes. Set trets al periodisme a la Rabassada*, Pòrtic, Col. Testimonis, 1 (Barcelona 2008), 116-117, 144-145 i 263; JOAN GALLIFA (dir.), *Els diaris de Pascal*, sèrie emesa per TV3-Televisió de Catalunya en 8 episodis (abril- maig de 2008). L'actor Josep M. Romance representant F. Fontanals apareix en unes escenes en cinc capítols; tot i que no és anomenat, consta a la fitxa tècnica de la sèrie <http://www.imdb.com/title/tt1212037/fullcredits#cast>.
- 22.- *Meridià*, núm. 5 (Barcelona 11 de febrer de 1938), 1-2.
- 23.- FRANCESC FOGUET I BOREU, *El teatre català en temps de guerra i revolució (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Col. Serra d'Or / 227 (Barcelona 1999), 146-147.
- 24.- Entrada «Francisco Fontanals», per A. C. R, *Enciclopedia Espasa-Calpe*, suplement 1967-1968.
- 25.- ISIDRE BRAVO, *L'escenografia catalana* (Barcelona, Diputació de Barcelona, 1986). Recollit per R. Peralta.
- 26.- LLUÍS PERMANYER , *Sagarra vist pels seus íntims* (Barcelona, Edhasa / El Mirall, 1982). Agraïxo la informació a Francesc Masriera i Ballescà.
- 27.- X. RIUS, web margaritaxirgu, 14.

Manuel Fontanals (reproduïda del llibre de M. Cusachs, *El cinema a Mataró 1939-1997*).

Casa natal del Fontanals, al carrer de Barcelona, núm. 49.

El médico a Palos
de Molière.
Figurins dissenyats
per M. Fontanals
(Museo Nacional de Teatro
de Almagro.
Donación Enrique Fuster).

(Aquestes imatges i les
següents de Manuel,
reproduïdes del llibre
de Rosa Peralta).

Amb García Lorca observant la maqueta d'una escena de *La zapatera prodigiosa* (1933).

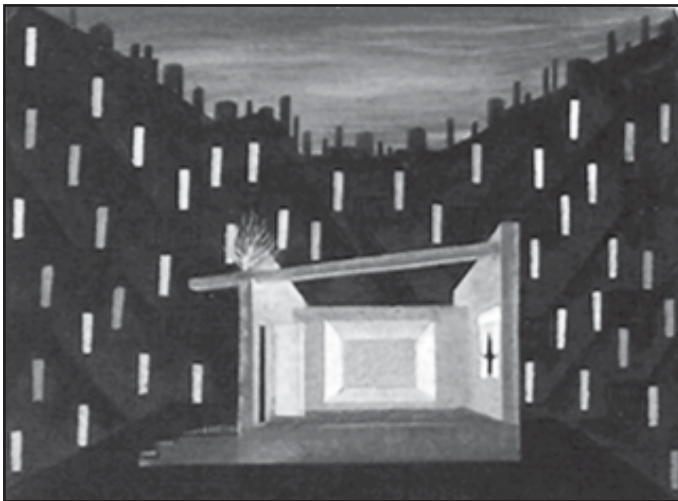
Escenografies
de M. Fontanals
per a *Yerma* i
Mariana Pineda
de García Lorca.

«El equipo que mató los viejos decorados», segons R. Barradas.

Casa de Gabriel Figueroa, a Mèxic, dissenyada per M. Fontanals (Arxiu Fontanals-Subervielle).

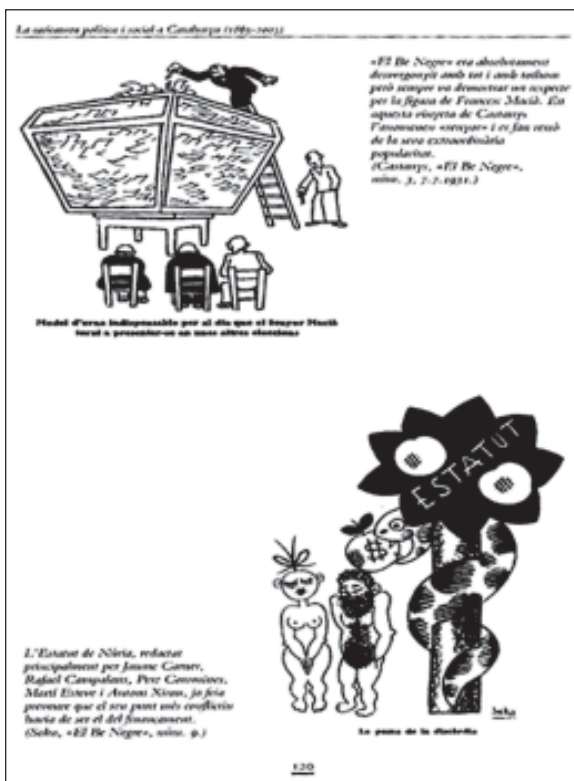
Decorat per a *El mundo de cristal* de Tennessee Williams (Mèxic, 1957).

Caricatura de Francesc Fontanals,
per Tísner.

Hitler, per Soka.

Caricatura
de Soka
a *El Be Negre*
sobre l'Estatut
... de 1932.

Caricatures polítiques,
per Soka.

Els dos germans Fontanals en el bateig dels bessons de Manuel. Manuel (tercer per l'esquerra) i Francesc (segon per la dreta).